

Alimova Nargiza Rustam qizi,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
nargisalimova0104@mail.ru

SAN'ATNING TARIXIY TARAQQIYOTIDA AYOL OBRAZINING TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada san'atning tarixiy taraqqiyoti davomida ayol obrazining ifodalanishi va transformatsiyasi falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Muallif ayollar obrazining san'at tarixida aks ettirilishini beshta davrga (ibtidoiy, qadimiy yoki antik, o'rta asrlar davri, yangi va eng yangi tarix hamda zamonaviy davr san'ati) ajratgan holatda tasniflagan.

Tayanch so'zlar: ayol, ayol obrazi, ibtidoiy davr san'ati, din, mif, haykaltaroshlik, rassomchilik, "Paleolit davri Veneralari", "Sher boshli ayol" haykali, she'riyat, adabiyot, go'zallik.

Аннотация. В данной статье проводится философский анализ выражения и трансформации женского образа в ходе исторического развития искусства. Автор классифицирует отражение образа женщины в истории искусства на пять периодов (первобытный, древний или античный, средневековый, новая и новейшая история, современное искусство).

Ключевые слова: женщина, женский образ, первобытное искусство, религия, миф, скульптура, живопись, «Венера эпохи палеолита», статуя «Львиноголовая женщина», поэзия, литература, красота.

Annotation. This article provides a philosophical analysis of the expression and transformation of the female image during the historical development of art. The author classifies the reflection of the image of women in the history of art into five periods (primitive, ancient, medieval, modern and contemporary history, and contemporary art).

Keywords: woman, female image, primitive art, religion, myth, sculpture, painting, "Venus of the Paleolithic period", "Lion-headed woman" statue, poetry, literature, beauty.

Kirish. Har bir jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, madaniy, axloqiy jihatdan taraqqiy etishi ma'lum ma'noda ushbu jamiyatda ayollarga bo'lgan munosabat, ularning ijtimoiy faolligi darajasi bilan ham bog'liq bo'ladi. Bu esa o'sha jamiyatdagi ijodkorlarning yaratgan asarlarida ham o'z aksini topib boradi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek, "Yer yuzida muqaddas degan so'zga eng munosib zot bu, avvalo, Onadir. Xalqimiz ona siymosini doimo ulug'lab, ardoqlab yashaydi. Yurtimizda onalarni sharaflab, muhtasham haykallar bunyod etilgani ham shundan dalolat beradi"¹.

¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизми катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. — Тошкент: Ўзбекистон, 2017. — 341 б.

San'at ijtimoiy ong shakli, insoniyat tarixining ajralmas bo'lagi hisoblanadi. U o'zida turli davrlarda turli xalqlarning orzu-istaklarini, intilishlarini, ma'naviy ehtiyojlarini va estetik ideallarini, borliqning ijtimoiy ongdagi in'ikosini aks ettiradi. Tarixiy nuqtayi nazardan ayol obrazining transformatsiyaga uchrab borishini tadqiq etish uchun umumiy san'at tarixiga murojaat qilish zarur. Chunki tarixiy taraqqiyotning barcha davrlarida ayollar obrazining san'at asarlarida u yoki bu darajada aks ettirilganligining guvohi bo'lamiz.

Ayollar obrazining san'at tarixida aks ettirilishini quyidagicha davrlarga ajratgan holda tasniflashimiz mumkin:

1. Ibtidoiy san'at.
2. Qadimiy yoki antik san'at.

3. Oʻrta asrlar davri sanʼati.
4. Yangi va eng yangi tarix sanʼati.
5. Zamonaviy sanʼat.

Ushbu tasnif insoniyat tarixini oʻrganishda qoʻllanib kelinadigan umumiy tasnif doirasida boʻlib, uning har bir davri oʻziga xos estetik ehtiyojlardan, ijtimoiy ongning taraqqiy etish darajasidan kelib chiqqan. Ularning har biriga atroflicha toʻxtalib oʻtishga harakat qilamiz.

Asosiy qism. Ibtidoiy sanʼatda aks ettirilgan ayollar obrazi. Ushbu tarixiy davr haqida soʻz ketganida, uning quyidagi jihatlariga eʼtibor qaratish zarur:

- eng katta davr – ushbu davr ilk sanʼat asarlari paydo boʻlgan miloddan avvalgi, taxminan, 30–40-mingyillikdan toki qadimgi dunyoning ilk sivilizatsiyalari shakllangan miloddan avvalgi 4-mingyillikkacha boʻlgan 35–30-mingyillikni oʻz ichiga oladi;

- maʼlumotlar nisbatan eng kam davr – buning asosiy sababi bizgacha bu davrga oid faqatgina maʼlum moddiy ashyolar (asosan, toshdan yasalgan mehnat qurollari) yetib kelganligi, uzoq tarixiy geologik jarayonda insonlarning yashash manzillari turli tuproq qatlamlari ostida yoʻqolib ketgani bilan izohlanadi;

- sodda mifologik dunyoqarash hukmronligi – dunyoning turli hududlaridan topilgan qoyatoshlardagi va yashash manzillari devorlaridagi suratlarda bu yaqqol oʻz aksini topgan;

- anonimlik – bu davrda chizilgan biror surat, yasalgan haykalning muallifi bizga maʼlum emas, hattoki ularning qaysi etnik birlikka mansubligini ham tadqiq etishning imkoniyati yoʻq;

- ijtimoiy hayotning, asosan, matriarxat shakli mavjudligi – soʻnggi paleolit (miloddan avvalgi 40–12-mingyillik) davridan boshlab urugʻ va qabilalarda qarindoshchilik ona tomonidan belgilangan, bu, taxminan, bronza davri (miloddan avvalgi 3–2-mingyillik)gacha davom etgan.

Yuqoridagi xususiyatlardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, bu davrda faqatgina ayollarning sanʼatda aks ettirilishi haqida emas, umuman sanʼatning oʻzi haqida fikr yuritish qiyin, lekin arxeologik topilmalarga asoslanib, baʼzi xulosalarni chiqarishimiz mumkin. Bugungi kunga qadar eng qadimiy sanʼat namunasi sifatida eʼtirof etiluvchi yodgorlik Germaniyaning Shtadel gʻoridan topilgan “Sher-odam” haykali

hisoblanadi². Ushbu haykalning yoshi, taxminan, 32–40 ming yilga teng. Va eng qizigʻi ushbu haykal baʼzi tadqiqotchilar tomonidan “Sher boshli ayol” sifatida talqin etilmoqda. Bunga asosiy sabab sifatida haykaldagi moda sher boshi va tananing tuzilishi koʻrsatilmoqda³. Boshqacha aytganda, tarixdagi hozircha biz bilgan eng qadimiy artefakt, eng ibtidoiy sanʼat asari ayol va sher tasvirlangan antropomorf mifologik jonzot haykali boʻlib turibdi. Bu esa sanʼatning paydo boʻlishi bevosita ayol obrazining unda aks etishi bilan chambarchas ravishda amalga oshganligini tasdiqlaydi.

Ibtidoiy haykaltaroshlikda, asosan, ayol qiyofasi aks ettirilishi, katta ehtimol bilan, matriarxat boshqaruv tizimi bilan bogʻliq. Qadimgi tosh davriga tegishli boʻlgan koʻplab tarixiy artefaktlar qatorida ayollarning jismoniy holati tasvirlangan koʻplab haykalchalar ham mavjud boʻlib, arxeologlar tomonidan ularga “Paleolit davri Veneralari” degan umumiy nom berilgan. Ushbu nom Qadimgi Rimda goʻzallik ilohasi boʻlgan Venera nomidan olingan. Bugungi kunda olimlar 20 ga yaqin shu turdagi haykalchalarni topishgan. Ular orasida “Villendorf Venerasi”, “Xole-Fels Venerasi”, “Lespyug Venerasi”, “Malta Venerasi”, “Lossel Venerasi” va boshqa haykalchalar mashhur. Ularning yoshi 40 mingdan 10 ming yilgacha boʻlib, Pireney yarimorolidan Sharqiy Sibirgacha, Shimoliy Afrikadan Germaniyagacha boʻlgan keng geografik maydondan topilgan. Soʻnggi yillarda topilgan va hali toʻliq oʻrganilmagan baʼzi artefaktlar ham “Paleolit Veneralari” (“Tan-Tan Venerasi” – Marokashdan, “Berexat-Ram Venerasi” – Yaqin Sharqdan) sifatida talqin etilmoqda va ularning yoshi 500–230 ming yilga teng⁴.

“Paleolit davri Veneralari”ning tashqi koʻrinishi bir-biriga oʻxshash. Ularning barchasida ayolning farqli jismoniy belgilari boʻrttirib koʻrsatilgan, koʻkraklar, qorin, boʻksa dumaloq shaklda tasvirlangan. Oyoqlar va qoʻllar deyarli yoʻq. Haykalchalarning bosh qismiga ham katta eʼtibor qaratilmagan. Baʼzi haykalchalar homilador ayolni aks ettirgan. Bu haykallar qandaydir diniy mazmun kasb etib,

² Yuval Noah Harari. Sapiens: A Brief History of Humankind. 1st edition. Harper (UK), 2015. – P. 26.

³ Duckeck, Jochen (10 December 2008). “Lionheaded Figurine”. Archaeology. Retrieved May 17, 2009.

⁴ Karen Diane Jennett. Female Figurines of the Upper Paleolithic. (Honors Thesis). San Marcos, Texas. May, 2008. – 84 p.

hosildorlik ma'budasi yoki Ona ma'budani aks ettirgan⁵, degan taxminlar ham mavjud. Umuman olganda, ularda ibtidoiy san'atning ma'lum qoidalari sezilib turibdi: ko'krak va bo'ksa dumaloq, haykalchalar, asosan, romb shaklida yasalgan⁶.

Eng mashhur "Paleolit davri Veneralari"dan biri "Sher boshli ayol" haykalidan, taxminan, 5 ming yil keyin yasalgan (miloddan avvalgi 29 ming yil) yana bir ayol tasvirlangan yodgorlik – Germaniyaning Vilendorf shahridan topilgan 11 santimetr uzunlikdagi "Villendorf Venerasi" yoki "Paleolit Venerasi" deb atalgan haykalcha edi. Ushbu haykalchada ayolning biologik ko'rinishi yaqqol aks ettirilgan, ko'krak, bo'ksa aylanasi, qorin qismi katta dumaloq shaklida tasvirlangan, soch turmagi yoki bosh kiyimiga ham alohida e'tibor qaratilgan⁷. Ba'zi tadqiqotchilar tomonidan ayol haykalchasining bunday ko'rinishda tasvirlanishi matriarxat davridagi ayolning kuchini, hukmronligini, nasl davom ettirishini aks ettiradi, deb hisoblaydi⁸. Ushbu haykalcha diniy-mifologik obraz bo'lishi ham ehtimoldan holi emas. Biroq, afsuski, ushbu fikrlarni tasdiqlovchi ilmiy ma'lumotlar yetarli emas.

Ibtidoiy san'at namunalari sifatida bugungi kunga qadar, asosan, tasviriy san'atning ibtidoiy turlari (rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik) ga tegishli bo'lgan yodgorliklar yetib kelgan. Musiqa, raqs va ibtidoiy qo'shiqlarning mavjud bo'lganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Lekin ushbu raqsning konkret elementlari, musiqa yoki qo'shiqning aynan biror qismi bizgacha yetib kelmagan. Shu bilan birga, tasviriy san'atning ilk namunalari kabi musiqa, raqs, og'zaki ijod namunalari ham diniy mazmunni aks ettirganligi yoki ovning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun amalga oshirilganini taxmin qilish mumkin. Farazimiz bo'yicha ushbu she'riy matnlar, marosim qo'shiqlari, sahnalashtirilgan rituellarda,

⁵ Soffer O., Adovasio J. M., Hyland, D. C. (Summer 2000). "The "Venus" Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic". *Current Anthropology*. 41 (4): 511–537.

⁶ Семенов В.А. Первобытное искусство: Каменный век. Бронзовый век. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2008. – С. 53. – 592 с.

⁷ Walpurga Antl-Weiser. The anthropomorphic figurines from Willendorf. *Wissenschaftliche Mitteilungen Niederösterreichisches Landesmuseum*. 19: 19–30. St. Pölten 2008.

⁸ Абдуллаева Н.Д. "Санъат тарихи" (Ўқув қўлланма). – Тошкент, 2004. – Б. 9.

albatta, urug' boshlig'i bo'lgan ayol, ayol va qaysidir hayvon tanasi uyg'un holda tasvirlangan antropomorf mifologik obraz yoki vafot etgan qabila boshlig'i bo'lgan ayolga murojaatlar, maqtoqlar va ta'kidlar bo'lgan bo'lishi kerak. Bunda nisbatan sodda dunyoqarash egasi bo'lgan ibtidoiy insonlar ularning ruhiy va ma'naviy xususiyatlari bilan bir qatorda jismoniy ko'rinishiga ham e'tibor bergan bo'lishlari kerak. Lekin, afsuski, ushbu qarashlar faqatgina ilmiy farazlardan iborat.

Ilk san'at namunalari haqida gapirganda, ibtidoiy insonlarning Lasko, La-Feressi (Fransiya), Altamir (Ispaniya) yoki Zarautsoy, Sarmishsoy (O'zbekiston) kabi manzilgohlardagi devoriy rasmlarga ham urg'u beramiz. Ushbu devoriy suratlarda, asosan, ov manzarasi tasvirlangan, yovvoyi hayvonlar, bizonlar, tog' echkilari, kiyiklar, ovchilarning tasvirlarini ko'rishimiz mumkin. Ov qilish ko'p jismoniy kuch talab qilgani tufayli bu faoliyat bilan, asosan, erkaklar shug'ullanishgan. Shu tufayli ushbu devoriy pannolarda ayollar tasvirini deyarli uchratmaymiz.

Qadimiy yoki antik san'atda ayollar obrazi.

Ushbu davrga ilk sivilizatsiyalar paydo bo'lgan davrdan toki O'rta asrlargacha bo'lgan davr (milodiy V asr)ni qamrab oladi. Bu davrda ibtidoiy davrdagiga nisbatan san'at asarlarining turfa xilligini kuzatish mumkin. Qadimgi Misr, Mesopotamiya, Bobil, Xitoy, Hindiston, antik Yunoniston va Rimda vujudga kelgan madaniy yodgorliklar qatorida ayollar siymosi aks etgan san'at asarlarini ham uchratish mumkin. Har bir sivilizatsiya ayollar obrazini tasvirlashda o'ziga xos usulda yondashgan.

Masalan, qadimgi misrliklar ijtimoiy ongida jamiyatni turg'un, o'zgarmas qiyofada anglashga urinish mavjud bo'lgan. Bu esa san'atda ham o'z aksini topgan. Xususan, insonning bo'yi, ko'rinishi va geometrik proporsiyalari doimo bir xil qiyofada va o'lchamlarda, hatto marom-ritmda tasvirlangan⁹. Bu Misrdagi tasviriy san'atda aks ettirilgan ayollar obrazida ham yaqqol ko'zga tashlangan.

Qadimgi misrliklar uchun din kundalik turmush tarzining ajralmas qismi hisoblangan. Ularning xudolar kultida ko'plab ayol xudolar yoki antropomorf ilohalarni ko'rish mumkin edi. Masalan, Amaunet (ayol boshli ilon iloha – Amonning

⁹ Хусанов Б., Қодирова Д. Санъат ва эстетик тарбия. – Тошкент: Университет, 2018. – Б. 56.

rafiqasi), Bastet (quvonch, zavq, ayollar go‘zalligi ilohasi bo‘lgan mushuk boshli ayol), Isida (taqdir ilohasi), Maat (haqiqat va tartib ilohasi), Xatxor (unumdorlik va homilador ayollar homiysi) kabi ayol xudolar misrliklar e‘tiqodida katta ahamiyatga ega bo‘lgan, ularga atab ibodatxonalar qurilgan. Aksariyat holatda ibodatxonalar ilohalarning haykalchalari bilan bezatilgan.

Qadimgi Misrga tegishli bo‘lgan aksariyat suratlarda insonlar yon tomondan tasvirlangan bo‘lib, ularning ko‘zlari to‘g‘riga yo‘naltirilgan, bu o‘ziga xos jihat ayollarning suratlarida ham yaqqol sezilib turadi. Misrlik ayollar uchun go‘zallik idealining aniq mezonlari ishlab chiqilgan va bu san‘at asarlarida ham o‘z aksini topgan. Misr ayollari qomati kelishgan, uzun bo‘yli, terisi toza, ko‘krak va bo‘ksa aylanasi katta bo‘lmagan, xushbichim, shu bilan bir qatorda, ozg‘in emas, oyoqlari uzun holatda tasvirlanadi. Yuz qiyofasida katta lablar, qirra burun va katta bodomqovoq ko‘zlar go‘zallik ideali sifatida talqin etilgan. Zamonaviy ingliz arxeologi Leonard Kottrell qadimgi Misr ayollari obrazi haqida quyidagi fikrlarni bildirgan edi: “Misr xonimlari 5 ming yildan keyin ham ular barchani lol qoldirishi mumkinligini bilsalar, naqadar baxtiyor bo‘lar edilar! Qadimgi Gretsiya va Rim go‘zallari ham ajoyib, lekin ular bizni hayajonlantirmaydi. Ular haykallari yasalgan marmar kabi sovuq ko‘rinadi. Ammo Nefertiti “Dior” libosini kiyib, zamonaviy restoranga kirsalar, u barcha odamlarni hayratga solgan bo‘lar edi. Hatto uning pardozi ham g‘iybatga sabab bo‘lmaydi”¹⁰. Yuqorida tilga olingan Misrning qadimiy malikalaridan biri Nefertiti Misr xalqining go‘zallik ideali hisoblangan va yuqoridagi talablarning aksariyatini o‘zida aks ettira olgan. Unga atab yasalgan haykallar, chizilgan suratlar buni yaqqol ko‘rsatib turadi.

Misrliklardan farqli ravishda qadimgi yunonistonliklar inson qiyofasini tasvirlashda faqatgina jismoniy xususiyatlarni inobatga olmasdan, balki insonning ichki ma‘naviy borlig‘ini, fe‘l-atvorini ham tashqi ko‘rinishida aks ettirishga urg‘u bergan. Masalan, qadimgi yunon faylasufi Suqrotning fikricha, axloq va go‘zallik uzviy aloqador bo‘lib, inson san‘atning asosiy obyekti hisoblanadi. Yunon ijtimoiy ma‘naviy hayotida

politeistik dunyoqarash, antropomorf yoki to‘liq inson qiyofasidagi xudolar kultidan iborat diniy-mifologik tasavvurlar hukmron bo‘lgan. Bu xudolar orasida Afina, Afrodita, Gera, Artemida kabi ayol qiyofasidagi ilohalar ham bo‘lgan. Ular yunon jamiyatidagi kabi erkak xudolar bilan deyarli bir xil darajada ulug‘langan. Ular, asosan, teatr, arxitektura, me‘morchilik, ayniqsa, haykaltaroshlik va musavvirlikda tasvirlangan, ularga ibodat va qurbonliklar qilingan. Usta Praksitel Knit orolida ma‘buda Afrodita haykalini, usta Fidiy esa boshqa ma‘bud va ma‘budalar haykallarini yasagan. Ular ma‘budlarni qanchalik go‘zal yasasalar, ularga yanada ko‘proq ibodat qilinar edi. “Go‘zallik qisqa muddat hukmronlik qiluvchi qirolichadir, lekin san‘at shu go‘zallikni manguga aylantirishi mumkin”, – degan edi Suqrot. Ta‘kidlash kerakki, Afrodita, Artemida, Gera, Afina kabi ilohalarning turli san‘at turlarida aks ettirilgan go‘zallik mezonlari bugungi kungacha ahamiyatini yo‘qotmagan.

Qadimgi Yunonistonning ilk sivilizatsiyalaridan biri bo‘lgan Minoy sivilizatsiyasiga tegishli Krit orolidagi Knoss saroyidan miloddan avvalgi XVI asrga tegishli bo‘lgan freskalar topilgan bo‘lib, ularning orasida ko‘plab ayollarning tasvirlarini uchratish mumkin. Masalan, “Ho‘kiz ustidagi akrobatlar”, “Ko‘k rangdagi xonimlar” kabilar. Eng mashhur freska esa “Parijlik ayol” (La Parisienne, “Minoylik xonim” nomi bilan ham mashhur) tasviri hisoblanadi. Ushbu freskadan biz ilk yunon sivilizatsiyasi va yunon ayollariga xos bo‘lgan go‘zallik mezonlarini anglashimiz mumkin¹¹. Xususan, “Parijlik ayol”ning tasvirida yorqin ranglar ishlatilgan bo‘lib, ko‘z atrofi ajralib turadigan tarzda chizilganligi, lablarning yorqin rangi o‘ziga tortadi. Rangtasvirdagi yorqin ranglarning ishlatilishi, surat orqali ham jismoniy, ham ruhiy jihatlarning aks ettirilishi yunon san‘atining yutug‘i desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Miloddan avvalgi II-I asrlarga tegishli bo‘lgan Milos orolida qurilgan Venera (yoki Afrodita) haykali keyinchalik yunonlar uchun go‘zallik idealiga aylangan. Bugungi kunda Parijdagi mashhur Luvr muzeyida saqlanayotgan ushbu san‘at asari oq marmardan yasalgan bo‘lib, bo‘yi 2,02 metr, tana tuzilishi bugungi moda industriyasi talablariga deyarli to‘liq javob bera oladi – 89-69-93

¹⁰ Leonard Cottrell. Lady of the Two Lands: Five Queens of Ancient Egypt. – USA. The Bobbs-Merrill Company, Inc, Indianapolis, 1967. 238 pages.

¹¹ Любимов Л.Д. Искусство древнего мира. – Москва: Просвещение, 1971. – С. 319

sm nisbatda. Haykalning bugungi ko'rinishida uning qo'llari sinib ketganini ko'rishimiz mumkin. Endi haykalning estetik jihatlariga to'xtalsak. Haykal Veneraning bo'ksidan yuqori qismi libossiz tarzda tasvirlangan, bu orqali tana go'zalligi, terining tiniqligiga urg'u berilgan. Soch klassik yunon ayollari turmush tarziga mos tarzda turmaklangan. Yunon ijodkorlari inson yuzini tasvirlashda uni teng uchga yoki to'rt qismdan iborat bo'lgan, qat'iy simmetriya ko'rinish turgan holatda aks ettirishga uringan. Bu holatda uchga bo'lishda burunning qirradi va qoshning yuqori qismi, to'rtga bo'lishda esa iyakning cheti, yuqori labning qirradi, ko'zlar, peshonaning yuqori qismi oralig'i simmetriya holatida bo'lishiga urg'u berilgan. Ushbu qonuniyat Venera haykalida ham qo'llangan. Katta ko'zlar, qirra burun, peshonaning bo'rtib chiqmasligi va antik soch turmagi har qanday yunon ayollari haykalida e'tibor markazida bo'lgan.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, qadimgi yunonlar san'atning go'zalligini garmoniyada, xususan, tana va ruhning uyg'unligida deb bilishgan. Yunon san'atida go'zal insonlar tasviri sifatida tana qismlari va yuz tuzilishidagi a'zolar tasviri bir-biri bilan uyg'un holatda tasvirlangan asarlar nazarda tutilgan.

Qadimgi Rimda go'zallik mezonlari yanada rivojlantirilgan, go'zallik tushunchasi foydalilik, o'z funksiyasini to'liq bajarish tushunchasi bilan aynanlashtirilgan. Masalan, antik Rim haykaltaroshligi va musavvirligini kuzatadigan bo'lsak, ayollar obrazi odatda o'rta yoshdagi, to'lishgan va atrofida bir etak bola bilan tasvirlangan. Rimliklar nazdida go'zal ayol – serfarzand ayol hisoblangan va bu qarash san'at asarlarida ham aks ettirilgan. Boshqa tomondan olib qaraganda esa, rimlik ayollar qomatlarini saqlab qolishga harakat qilishgan, buning uchun esa ular jismoniy mashqlar bilan faol shug'ullanishgan. Rim badiiy tasvir san'atlari obrazlarini kuzatadigan bo'lsak, ularda yunon va etrusk madaniyatiga xos belgilarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, rimlik xonimlar tasvirlangan rasmlar va haykallarda yunonlar kabi soch turmagiga alohida e'tibor berilgan, ularning yuz tuzilishida bodomqovoqli katta ko'zlar, qirra burun va kamon shaklini eslatib turuvchi lablar yorqin tasvirlanar edi.

O'rta asrlar davri san'atida ayol obrazining tasvirlanishi. O'rta asrlarda G'arbiy Yevropada

hukmronlik qilgan mafkura – katolik xristianlik qarashlari san'atda ham to'liq o'z aksini topgan, haykaltaroshlik, musavvirlik, badiiy adabiyotda, asosan, diniy mavzularga murojaat qilgan. O'z-o'zidan san'at asarlarida eng mashhur ayol qahramon sifatida Madonna (Islom ta'limoti bo'yicha Bibi Maryam) gavdalanitirila boshlandi. Odatda ushbu tasvir xristian dinining boshqa diniy personajlari (go'dak holatidagi Iso Masih (a.s.), avliyo Ioann, muqaddas Anna kabi) bilan birgalikda tasvirlangan. Madonna tasviri, ayniqsa, G'arbiy Yevropa va Italiyada mashhur bo'lgan. Bu mazmundagi suratlarining san'at olamini egallashida ikkita omilni ajratib ko'rsatish zarur: birinchidan, cherkov bosimi. Cherkov faqatgina ma'naviy hayotda emas, balki siyosiy hayotda ham hukmron mavqeda bo'lgan, Rim papasi ma'lum davlatlarning qirollaridan ham qudratliroq bo'lganiga tarix guvoh. Ikkinchidan, diniy mazmundagi suratlarining buyurtmachisi, asosan, cherkovlar va monastirlar bo'lgan. Turli ikonalar, cherkov uchun freskalar, mozaikalarda Bibi Maryam obrazining aks ettirilishi tabiiy edi.

Ushbu davrdagi rassomchilik va haykaltaroshlik eng o'ziga xos jihatlaridan biri insonning tashqi ko'rinishi orqali ichki dunyosini ochib berishga intilishdir. Bu davrda badiiy obraz, xususan, ayollar obrazi, asosan, o'tkinchi hayotning qiyinchiliklaridan ezilgan, ruhning erkinlikka intilishini istayotgan holatda tasvirlanardi.

Avgustin Avrelian va Foma Akvinskiy kabi xristian faylasuflari, ilohiyotshunoslari ta'limotiga ko'ra, go'zallik o'ziga xos zinapoyani tashkil etadi. Ular bir holatda: jonlilik, tuyg'u, san'at, yuksaklik, ranginlik bo'lsa, boshqa bir holatda jismdan, badandan, badan orqali ruh vositasida ruhdan ruhga, Xudoga, Xudo yoniga kabi kategoriyalarni tashkil qiladi. Bu ikki faylasufning qarashlari sxolastik falsafaning negizlarini shakllantirgan bo'lib, ular insonning asl mohiyati uning ruhida mujassam bo'lishini, tana esa vaqtinchalik qobiq ekanini ta'kidlashadi.

Ilk o'rta asrlardagi nasroniy mutafakkiri Laktansiy: "Xudo eng mohir san'atkordir, u hayvonlarga o'zini himoya qilish va rizq topish uchun o'tkir tishlar, shoxlar va tirnoqlar ato etgan", – deya ta'kidlaydi. Insonga bu narsalar yarashmas edi, husnini buzardi. Buning o'rniga insonga chiroyli husn va aql berdi.

Cherkov san'at va insonlarning turmush tarzidagi deyarli barcha jabhalarda hukmronlikni

qo'lg'a oldi. Hattoki go'zallik mezonlari ham ruhoniylar tomonidan belgilab berilar edi. Tashqi jihatdan go'zal bo'lish gunoh darajasiga yetdi, soch turmaklari hamda o'ziga oro berish, pardoz qilish taqiqlandi. Ba'zi holatlarda ayollarning haddan ortiq darajada go'zal bo'lishlari yoki yorqin sariq rangli sochga ega bo'lishlari ularning cherkov tomonidan "jodugar" deb topilishiga ham sabab bo'lgan¹². Umumiy go'zallik mezonlari o'zgargan, asosan, ayollarni tasvirlashda ularning ichki go'zalligini aks ettirish dominantga aylangan. Diniy mazmundagi suratlarga hamohang tarzda chizilgan badavlat dvoryanlarning ayollari, aristokrat xonimlarning suratlarida ham Xudo va cherkovga bo'ysunish g'oyasi singdirilgan. Umuman olganda, rangpar, o'rta darajadagi jismoniy imkoniyatlarga ega, lablar va yuzlar qurib qolgan tarzda tasvirlangan ayollar obrazlari O'rta asrlarda yashagan Yevropa ayollarining tipik ko'rinishini aks ettirar edi.

O'rta asrlarning oxirlarida sekin-astalik bilan san'atdagi sxolastik qarashlar o'z o'rnini erkin ijodiy muhitga bo'shata bordi. Bu jarayon qarshiliklarsiz bo'lmagan, albatta. XIII-XIV asrlarda ayollar go'zalligini, nafosatini ideallashtirish italyan musavviri Sandra Botichellining "Veneraning tug'ilishi", "Uch nazokat" kabi suratlarida, Giyom de Lorris va Jan de Myon yozgan "Atirgul haqida roman" kabi boshqa ko'plab asarlarda o'z ifodasini topgan¹³. Lekin bu asarlar ham qisman o'rta asrlarga xos bo'lgan jismoniy jihatdan kuchsiz ayollarni tasvirlagan. Ushbu san'at asarlari esa Renessans davrining, yangi va keyinchalik eng yangi tarix san'atining shakllanishiga sababchi bo'lgan.

Yangi va eng yangi tarix san'atida ayollar tasviri. Yangi davr tarixining boshlanishi XV-XVI asrlarga to'g'ri keladi. Ushbu davrning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bu davrda san'at va ijtimoiy taraqqiyotning barcha jabhalarida antik madaniyat hamda san'atga yuzlanish, undan namuna olish boshlandi. Yevropa san'ati uchun yorqin antik davr o'rniga kelgan monoton, sxolastik, cherkov ta'sirida o'tgan mingyillikdan so'ng yana jo'shqin Renessans davri boshlandi.

Ushbu tendensiya san'at asarlarida ayollar obraziga murojaatlarda, obrazlarning rang-

barangligida ham namoyon bo'lib bordi. Madonna obrazi bilan bir qatorda Venera obrazi ham san'at asarlarida tez-tez uchray boshladi. O'rta asrlarda cherkov tomonidan ayollar husniga, tanasiga nisbatan o'rnatilgan tabu bekor bo'ldi, ruhiy holat ikkinchi darajaga tushib qoldi. Barcha san'atkorlar – rassomlar, haykaltaroshlar, shoirlar, yozuvchilar, musiqachilar ayollarning tashqi go'zalligiga e'tibor qaratishdi, tarannum etishdi.

Eng dastlab Italiyada paydo bo'lgan Yevropa Renessansining yirik vakillari – Sandro Botichelli, Leonardo da Vinchi, Rafael Santi, Mikelanjelo Buonarrotti, Titsian, Jorjone, Antonio da Korredjo, Parmedjanino kabi ijodkorlar yaratgan rasmlar, haykallarda, Franchesko Petrarka, Jovanni Bokachcho, Uilyam Shekspir, Migel de Servantes kabi yozuvchi, shoirlarning ijod mahsullarida biz ayollar obrazining aks ettirilishi bilan bog'liq transformatsion jarayonlarni kuzatishimiz mumkin. Ushbu o'zgarishlarning asosiy sababi o'sha davrlarda Yevropada boshlangan ijtimoiy ongdagi o'zgarishlar, xususan, gumanizmning paydo bo'lishi hisoblanadi.

Uyg'onish davri Yevropaning barcha hududlariga bir vaqtda kirib kelmagan. Bu jarayonda Italiya peshqadamlikni qo'lg'a olgan edi. Biz tadqiqot mavzusidan kelib chiqqan holda Renessans davrining barcha o'ziga xos jihatlariga emas, balki faqatgina ayollarning san'at asarlarida aks etishining estetik tomonini yoritishga harakat qilamiz. XV-XVI asrlar oralig'ida italyalik ijodkorlar tomonidan olib kirilgan yo'nalishlar XX asrga qadar san'at rivojida katta rol o'ynagan. Xususan, ayollarning san'at asarlarida aks etishida ham. Bu davrda Rafael Santining "Sikstin Madonnasi", "Madonna Granduka", "Chinnigulli Madonna", "Madonna Alba", "Baliq bilan Madonna", "Muqaddas oila", "Shoxli ot bilan xonim", "Fornarina"¹⁴; Leonardo da Vinchining "Madonna Benua", "Madonna Litta", "Qoyadagi Madonna", "Mona Liza" ("Jakonda" nomi bilan ham mashhur), "Oq suvsarli xonim", "Go'zal Ferronera", "Jinevra de Benchi portreti", Mikelanjelo Buonarrottining "Zinadagi Madonna", "Madonna Bryugge", "Madonna Doni", "Madonna Pitti"¹⁵; Titsian Vechelioning "Urbanlik Venera",

¹² Можейко М.А. Женщина глазами средневековой культуры: антифеминизм как фобия // Журн. Белорус. гос. ун-та. Социология. 2017. – № 2. – С. 128–138.

¹³ Хусанов Б., Кодирова Д. Санъат ва эстетик тарбия. – Тошкент: Университет, 2018. – Б. 57.

¹⁴ Махов А. Б. Рафаэль. – Москва: Молодая гвардия, 2011. – 376 [8] с.

¹⁵ Брион Марсель. Микеланджело / Пер. с фр. Г. Г. Карпинского = фр. Michel-Ange. – Москва: Молодая гвардия, 2002.

“Oyna oldidagi Venera”, “Violanta”, “Flora” kabi rasmlari, haykallari o‘z davrida ayollar obrazining aks ettirilishida katta maktabga asos soldi. Ushbu ijodkorlarning asarlarini tahlil qilib, shuni bilish mumkinki, ular ayollar obrazini aks ettirishda 3 yo‘nalishda faoliyat olib borishgan:

1. Diniy kontekstdagi Madonna obrazi. O‘rta asrlardagi Madonnalardan farqli ravishda bu davr ijodkorlari Madonnalarni tasvirlashda yorqin ranglar va xilma-xil epizodlardan foydalanishdi. Birgina Rafael Santining ijodida 40 dan ortiq Madonnalarni uchratish mumkin¹⁶.

2. Zamondosh ayollarning portretlari. Uyg‘onish davri ijodkorlari turli rakurs va turli mavzudagi ayollar portretlarini yaratishdi. Xususan, da Vinchining 4 ayolga bag‘ishlangan portretlari (“Mona Liza”, “Oq suvsarli xonim”, “Go‘zal Ferronera” hamda “Jinevra de Benchi portreti”) ayniqsa, mashhur edi.

3. Antik davrdagi ayollarga oid mifologik obrazlar yoki shu uslubning zamonasiga moslangan ko‘rinishlari. Bu tendensiya Sandro Botichelli (“Veneraning tug‘ilishi”), Leonardo da Vinchi (“Xonim va Oqqush”), Titsian Vechelio (“Urbianlik Venera”, “Oyna oldidagi Venera”) ijodida namoyon bo‘ladi.

Bu davrda ayollar obrazi uchun ideal go‘zallik quyidagi atributlarni o‘z ichiga olishi talab etilardi: baland bo‘y, keng yelkalar, ingichka bel, durdek tovlanuvchi oq tishlar, qizil lablar, erkin harakat va tik qomat, shu bilan birga, judayam ozg‘in bo‘lish maqsadga muvofiq bo‘lmagan. Soch rangi oq-sariq rangda bo‘lishiga alohida e‘tibor qaratilgan. Buning uchun bo‘yoqlardan, yasama sochlardan foydalanilgan. O‘rta asrlarda go‘zallik ideali bo‘lgan ozg‘in, rangpar, siniq, asketizmni targ‘ib qiluvchi qomat o‘rniga, to‘lishgan, hayot ufurib turgan ayol qiyofasi markaziy o‘rinni egallagan.

Renessans davrida boshlangan san‘atdagi evolyutsiya keyinchalik barokko, rokoko, ampir, romantizm, realizm yo‘nalishlarida ham davom etgan. XIX asr oxirlarigacha yaratilgan san‘at asarlarida aks ettirilgan ayollar qiyofasiga e‘tibor qaratsak, ularning barchasining tashqi ko‘rinishida hayot ufurib turganini, to‘lishgan qiyofa va psixologik portretni ko‘rishimiz mumkin. Barokko

uslubida ijod qilgan Piter Pol Rubens (1577–1640), Mikelanjelo Merizi da Kavaradjo (1571–1610), Annibale Karrachi (1560–1609), Anton Van Deyk (1599–1641), Rembrant (1606–1669), Yan Vermeer (1632–1675) asarlarida ayollar yanada to‘laroq holatda, yasama sochlar va o‘ta hashamdor liboslarda tasvirlangan. Eng mashhur rassomlardan Rubens antik tarix mavzusiga ham ko‘p murojaat qilgan, uning Veneralari (“Oyna oldidagi Venera” kabi asarlarida) barokko uslubiga xos tarzda to‘liq qomat bilan tasvirlangan. Bu tendensiya rokoko uslubida ham davom ettirilgan. Keyinchalik ampir, realizm bilan birgalikda ayollarning tabiiy go‘zalligini aks ettirish san‘atga qayta boshlagan. Ushbu tendensiya faqatgina tasviriy san‘at turlari uchun emas, balki badiiy adabiyot, teatr san‘ati uchun ham xos bo‘lgan. Buni Shekspir, Servantes va boshqa ijodkorlar asarlarida aks ettirilgan ayollar obrazida ko‘rishimiz mumkin.

Zamonaviy san‘atda ayollar obrazining aks ettirilishi. Odatda zamonaviy san‘at deyilganda, XX asrning boshidan hozirgi davrgacha oraliqdagi san‘at nazarda tutiladi. Zamonaviy san‘at – san‘at uslublarining majmuasi. Modern, simvolizm, impressionizm, kubizm, supermatizm, syurrealizm kabi uslublar paydo bo‘lgan va o‘z ijodkorlariga ega bo‘lgan bugungi zamonaviy san‘at ayollar obrazini yaratishga noodatiy yondashdi. Xususan, oldingi davrning asosiy elementlaridan biri hisoblangan ayollar korsetlaridan voz kechildi. Ayollar tobora tabiiyroq, tobora ijtimoiy hayotda realroq aks ettirila boshlandi. Simvolizm bilan esa sodda xalq uchun tushunarsiz bo‘lgan san‘at kirib keldi, barcha elementlar – ranglar, kiyimlar, tana holati, soch turmagi ma‘lum ramzlarga bo‘ysundirildi. Ba‘zida esa ijodkorlar lahzadagi hissiyotlarni o‘z asarlarida aks ettirishga harakat qilishdi. Kubizm (P.Pikasso), supermatizm (K.Malevich) yo‘nalishidagi asarlarda esa yaxlit obrazni oddiy ko‘z bilan ko‘rish mumkin emas edi, har bir tomoshabin san‘atni o‘z dunyoqarashi spektridan o‘tkaza olishi kerak edi. Buni P.Pikassoning “Ayol portreti”, “Soch tarayotgan yalang‘och ayol” suratlarida, K.Malevichning “Uch ayol” rasmlarida ko‘rishimiz mumkin.

Zamonaviy san‘at kinematografiya, fotografiya kabi zamonaviy san‘at turlari, estrada, jazz, myuzikl kabi yangi janrlarning paydo bo‘lishi bilan ham xarakterlanadi. Ushbu san‘at turlarida ham ayollar obrazi faol tarzda aks ettirib kelinmoqda. Bunda

¹⁶ Стам С.М. Флорентийские мадонны Рафаэля: Вопросы идейного содержания. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – 80 с.

har bir san'at turining o'ziga xos xususiyatlari va estetikaning umumiy qonuniyatlariga e'tibor qaratilishi haqiqiy san'at asarlari yaratilishi uchun asosiy omil bo'lmoqda.

Xulosa. Fikrlarimizni umumlashtirib, shuni aytishimiz mumkinki, san'at asarlarida ayollar siymosi ibtidoiy ilk san'at namunalaridan zamonaviy san'at durdonalarigacha bo'lgan tarixiy taraqqiyot mobaynida soddadan murakkabga qadar

takomillashib, evolyutsiyaga uchrab, rivojlanib borgan. Bu tendensiya barcha san'at turlarida kuzatilib, evolyutsion jarayonlar bugungi kunga qadar davom etmoqda, ayol obrazining tarixiy transformatsiyasi zamonaviy san'at namunalarida ham aksini topib kelmoqda. Aynan an'anaviy va zamonaviy sinkretik san'at turlarida ayol obrazining aks etishi masalasiga keyingi tadqiqotlarda alohida to'xtalib o'tish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараккиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 341 б.
2. Yuval Noah Harari. Sapiens: A Brief History of Humankind. 1st edition. Harper (UK), 2015. – P. 26.
3. Duckeck, Jochen (10 December 2008). «Lionheaded Figurine». Archaeology. Retrieved 17 May 2009.
4. Karen Diane Jennett. Female Figurines of the Upper Paleolithic. (Honors Thesis). San Marcos, Texas, 2008. – P. 84.
5. Soffer O., Adovasio J. M., Hyland D. C. (Summer 2000). «The Venus» Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic». Current Anthropology. 41 (4): – P. 511–537.
6. Семенов В.А. Первобытное искусство: Каменный век. Бронзовый век. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2008. – С. 53.
7. Walpurga Antl-Weiser. The anthropomorphic figurines from Willendorf. Wissenschaftliche Mitteilungen Niederösterreichisches Landesmuseum. 19: 19–30. St. Pölten 2008.
8. Абдуллаева Н.Д. Санъат тарихи (ўқув қўлланма). – Тошкент, 2004. – Б. 9.
9. Хусанов Б., Қодирова Д. Санъат ва эстетик тарбия. – Тошкент: Университет, 2018. – Б. 56–57.
10. Leonard Cottrell. Lady of the Two Lands: Five Queens of Ancient Egypt. USA. The Bobbs-Merrill Company, Inc, Indianapolis, 1967. – P. 238.
11. Любимов Л.Д. Искусство древнего мира. – Москва: Просвещение, 1971. – С. 319
12. Можейко М.А. Женщина глазами средневековой культуры: антифеминизм как фобия // Журн. Белорус. гос. ун-та. Социология. 2017. – № 2. – С. 128–138.
13. Махов А. Б. Рафаэль. – Москва: Молодая гвардия, 2011. – 376[8] с.
14. Брион Марсель. Микеланджело / Пер. с фр. Г. Г. Карпинского. фр. Michel-Ange. – Москва: Молодая гвардия, 2002.
15. Стам С.М. Флорентийские мадонны Рафаэля: Вопросы идейного содержания. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – С. 80.